BOZORG ALAVIYNING "UNING KO'ZLARI" ROMANIDA RETROSPEKTIV KOMPOZITSIYA, PSIXOLOGIK VAQT VA HIKOYACHI POZITSIYASI

Rixsiboyeva Nodira Mirvohid qizi
Mustaqil tadqiqotchi
Email:rixsiboyevan@mail.ru
https://doi.org/10.5281/zenodo.22827992

Annotatsiya. Tezis Bozorg Alaviyning "Uning ko'zlari" romanidagi retrospektiv kompozitsiya, psixologik vaqt, hikoyachi ovozi va fokalizatsiya masalalariga bag'ishlangan. Asarda ma'lumotning kechiktirib berilishi, Farangis xotirasining ichki hikoyaga aylanishi va o'tmishning hozirgi anglash nuqtasidan qayta talqin qilinishi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Bozorg Alaviy, "Uning ko'zlari", retrospeksiya, analepsis, psixologik vaqt, hikoyachi, fokalizatsiya, kompozitsiya.

РЕТРОСПЕКТИВНАЯ КОМПОЗИЦИЯ, ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ВРЕМЯ И ПОЗИЦИЯ ПОВЕСТВОВАТЕЛЯ В РОМАНЕ БОЗОРГА АЛАВИ «ЕЁ ГЛАЗА»

Аннотация. Тезис посвящён ретроспективной композиции, психологическому времени, голосу повествователя и фокализации в романе Бозорга Алави «Её глаза». Рассматриваются отсроченное раскрытие информации, превращение памяти Фарангис во внутренний рассказ и переосмысление прошлого с позиции позднего понимания.

Ключевые слова: Бозорг Алави, «Её глаза», ретроспекция, аналепсис, психологическое время, повествователь, фокализация, композиция.

RETROSPECTIVE COMPOSITION, PSYCHOLOGICAL TIME AND NARRATOR POSITION IN BOZORG ALAVI'S HER EYES

Abstract. The thesis focuses on retrospective composition, psychological time, narrative voice, and focalization in Bozorg Alavi's Her Eyes. It examines delayed disclosure, the transformation of Farangis's memory into an embedded narrative, and the reinterpretation of the past from the perspective of later understanding.

Keywords: Bozorg Alavi, Her Eyes, retrospection, analepsis, psychological time, narrator, focalization, composition.

KIRISH

"Uning ko'zlari" romanining muhim poetik xususiyatlaridan biri voqealarning qat'iy xronologik tartibda berilmasligidir. Hikoya Makan bilan bog'liq yakuniy holat va sirli portretga oid savoldan boshlanadi, so'ng o'tmish voqealari bosqichma-bosqich tiklanadi. Shunday qurilish o'quvchini avval

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

natija bilan yuzlashtiradi, sabablarni esa keyinchalik izlashga majbur qiladi. Encyclopaedia Iranica romandagi sir va qarama-qarshi nuqtai nazarlarning kompozitsion ahamiyatini alohida qayd etadi [6].

Mazkur tezisning maqsadi ko‘z yoki portret ramzini qayta tahlil qilish emas, balki roman vaqtining qanday tashkil etilgani, hikoyachi ovozi qayerda chekinishi va Farangis xotirasi qanday qilib asosiy ichki hikoyaga aylanishini yoritishdir. Tahlilda Gérard Genettening narrativ tartib, analepsis va fokalizatsiya haqidagi nazariy qarashlari metodologik tayanch sifatida olindi [5].

ASOSIY QISM

Romanning boshlanish nuqtasi voqealarning tabiiy boshlanishi bilan mos kelmaydi. O‘quvchi Makan hayotining oldingi bosqichlarini keyinroq biladi. Narratologiyada bunday ortga qaytish analepsis deb yuritiladi. Analepsis “Uning ko‘zlari”da shunchaki o‘tmish haqida ma’lumot berish vositasi emas; u sirni nazorat qilish va ma’lumotni me’yorlab uzatish usulidir. Hikoyachi qancha bilsa, o‘quvchi ham shuncha biladi, Farangis hikoyasi boshlangach esa bilim manbai o‘zgaradi.

Shu sabab romandagi vaqt ikki qatlamli tus oladi. Birinchi qatlam - voqea sodir bo‘lgan payt; ikkinchisi - qahramon o‘sha voqeani keyinroq eslab, unga ma’no berayotgan payt. Farangis o‘tmishni mexanik takrorlamaydi. U boshdan kechirgan holatlarini keyingi tajribasi bilan solishtiradi, ayrim qarorlarini oqlaydi, ayrimlarini qayta baholaydi. Natijada xotira tarixiy ketma-ketlikni emas, psixologik ahamiyatni tartibga soladi.

Psixologik vaqtning aynan shu xususiyati qahramon nutqiga ikki xil ohang beradi: voqea ichidagi hissiyot va voqeadan keyingi anglash bir matnda yonma-yon turadi. O‘quvchi faqat “nima bo‘lganini” emas, “qahramon bugun o‘sha hodisani qanday tushunayotganini” ham kuzatadi. Bu masofa roman psixologizmini kuchaytiradi, chunki xotira mutlaq haqiqat sifatida emas, shaxsiy talqin sifatida namoyon bo‘ladi.

Hikoyachi pozitsiyasi ham doim bir xil qolmaydi. Dastlab u izlovchi va ma’lumot to‘plovchi shaxs bo‘lib, voqeani tashqi nuqtadan boshqaradi. Farangisning uzoq hikoyasi boshlanganidan keyin esa uning ovozi chekinadi; o‘quvchi voqealarni Farangis idroki orqali qabul qila boshlaydi. Bu o‘zgarish narrativ ovoz bilan fokalizatsiyaning farqini ko‘rsatadi: matnda kim gapirayotgani va voqea kimning idroki orqali ko‘rinayotgani har doim ham bir xil emas [5].

Mazkur kompozitsiyada ishonchlilik masalasi ham muhim. Xotira vaqt o‘tishi bilan tanlanadi, qayta tartiblanadi va baholanadi. Shuning uchun Farangis hikoyasi oddiy hujjatli bayon emas, balki o‘zini anglash jarayonidir. Sadjadi va Ahmadirad romandagi subyekt shakllanishini mafkuraviy muhit bilan bog‘lab tahlil qiladilar; bu yondashuv qahramonning shaxsiy xotirasi ijtimoiy va siyosiy tajribadan ajralmaganini ko‘rsatadi [8].

Retrospektiv kompozitsiya Makan obraziga ham o‘ziga xos shakl beradi. U ko‘p hollarda bevosita harakat qilayotgan qahramondan ko‘ra, boshqalar eslaydigan, talqin qiladigan va baholaydigan shaxs sifatida tiklanadi. Natijada Makan haqidagi tasavvur bitta tavsifdan emas, turli manbalar va vaqt qatlamlaridan yig‘iladi. Shu usul obrazni qat’iy yakunlangan portretdan ko‘ra ko‘p nuqtali badiiy konstruksiyaga aylantiradi.

Tarjima nuqtai nazaridan ham aynan vaqt va ovoz munosabati muhim. Fors, o‘zbek va turk tillarida fe’l zamonlari, modal birliklar hamda bog‘lovchi vositalar bir xil tizimga ega emas. Shu sabab tarjimada grammatik shaklning aynan takrorlanishi talab etilmaydi. Muhimi, o‘tmishga qaytish signali, ma’lumotning ochilish tartibi va hikoyachi pozitsiyasidagi o‘zgarish o‘quvchi uchun tushunarli saqlanishidir. Newmark tarjimada matn funksiyasi bilan qabul qiluvchi til tabiiyligi o‘rtasidagi muvozanatni muhim deb biladi [7].

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Badiiy tarjimada haddan tashqari ravonlashtirish ham xavf tug‘dirishi mumkin. Agar qahramonlarning nutqi bir xil neytral ohangga keltirilsa yoki xotiradagi ikkilanish va pauzalar soddalashtirilsa, narrativ masofa qisqaradi. Venuti tarjimaning qabul qiluvchi madaniyatga moslashishi jarayonida manba matnning o‘ziga xosligi ko‘rinmay qolishi mumkinligini ta’kidlaydi [9]. “Uning ko‘zlari”da esa ovozlar o‘rtasidagi farq, ma’lumotning kechiktirilishi va xotiraning subyektivligi asarning mazmuniy tuzilishiga bevosita xizmat qiladi.

O‘zbekcha va turkcha nashrlar roman syujetini boshqa til muhitiga olib kiradi [2]. Turkcha nashr ham asarning asosiy voqea va kompozitsion modelini yangi o‘quvchi auditoriyasiga taqdim etadi [3]. Biroq to‘liq uch tilli parallel korpus mavjud bo‘lmagan sharoitda har bir zamon shakli yoki bog‘lovchini mikrodarajada solishtirishga urinish ishonchli bo‘lmaydi. Shu sabab mazkur tezis strukturaviy invariantlarni, ya’ni retrospeksiya, psixologik vaqt, hikoyachi almashinuvi va fokalizatsiyani asosiy tahlil birligi sifatida oladi.

Roman kompozitsiyasida axborot teng taqsimlanmaydi. Hikoyachi ham, o‘quvchi ham voqealarning barcha sabablarini boshidan bilmaydi. Farangis hikoyasi bu yetishmayotgan bo‘shliqlarni to‘ldiradi, lekin u ham mutlaq va betaraf manba emas. Natijada matnda axborot asimmetriyasi yuzaga keladi: ayrim faktlar erta beriladi, ularning izohi esa kechiktiriladi. Shu kechikish syujetdagi qiziqishni saqlash bilan birga, qahramonlarga berilgan dastlabki baholarni qayta ko‘rib chiqishga majbur qiladi. Retrospeksiya shuning uchun faqat vaqtni orqaga surish usuli emas, balki o‘quvchining bilish jarayonini boshqaruvchi kompozitsion mexanizmdir.

Xotira nutqining tarjimasida vaqt ko‘rsatkichlari bilan birga modal ohang ham ahamiyatli. “Eslamoq”, “o‘ylamoq”, “bilmoq”, “anglamoq” kabi bilish fe’llari, ehtimollik va ikkilanishni bildiruvchi birliklar qahramonning o‘z o‘tmishiga munosabatini shakllantiradi. Bu birliklar boshqa tilda bir xil grammatik shaklda takrorlanmasligi mumkin, ammo ularning vazifasi - ishonch, shubha, kechikkan anglash yoki o‘zini oqlash darajasini ko‘rsatish - saqlanishi zarur. Shuning uchun retrospektiv narratsiyani qiyoslashda faqat fe’l zamonlarini sanash yetarli emas; modal va epistemik qatlam ham alohida kuzatilishi kerak.

XULOSA

“Uning ko‘zlari” romanining retrospektiv qurilishi uch asosiy omilga tayanadi: analeptik qaytishlar, psixologik vaqt va hikoyachi pozitsiyasining almashinuvi. Ushbu vositalar ma’lumotni kechiktirib beradi, xotirani voqea mazmunining bir qismiga aylantiradi va qahramonlarni turli nuqtai nazarlardan tiklaydi. Tarjimada asosiy vazifa zamon shakllarini so‘zma-so‘z takrorlash emas, balki voqealar tartibi, bilish chegarasi va ovozlar o‘rtasidagi masofani funksional jihatdan saqlashdir. Natijada retrospektiv qurilish asarning sir yaratish usuli, psixologik chuqurligi va o‘quvchining bilish jarayonini yagona kompozitsion tizimda birlashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alavi B. Chashmhayash [چشمهایش]. — Tehran: Entesharat-e Negah, 1993. — 213 p.
2. Alaviy B. Uning ko‘zlari / Forschadan A. Quronbekov tarjimasi. — Toshkent: Nasim Kutub, 2025.
3. Alevi B. Gözleri / Farsçadan çev. M. Dolatabadi. — İstanbul: Fabula Kitap, 2015. — 240 s. — ISBN 9786059115803.
4. Bassnett S. Translation Studies. 4th ed. — London; New York: Routledge, 2014. — 190 p.
5. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method / Transl. by J. E. Lewin. — Ithaca, NY: Cornell University Press, 1980.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

6. Ghanoonparvar M. R. Čašmhāyaš // Encyclopaedia Iranica. — 2011; updated 2013. — URL: https://www.iranicaonline.org/articles/casmhayas/ (murojaat sanasi: 12.09.2026).
7. Newmark P. A Textbook of Translation. — New York: Prentice-Hall International, 1988. — 292 p.
8. Sadjadi B., Ahmadirad A. Subjectivity and Ideological Interpellation: An Althusserian Reading of Bozorg Alavi's Her Eyes // International Journal of Applied Linguistics & English Literature. — 2018. — Vol. 7, No. 1. — P. 203–210. — DOI: 10.7575/aiac.ijalel.v.7n.1p.203.
9. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. — London; New York: Routledge, 1995. — 353 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.